

ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИ (XIV-XVII АСР)ЛАРДА СИРЛАНГАН КУЛОЛЧИЛИК САНЪАТИ

Нормуродов Абдукаҳҳор

ЎзФА Санъатшунослик институти ходими

АННОТАЦИЯ

Mazkur maqolada Amir Temur davlatida kulolchilik rivojida amaliy san'at muhim o'rin tutgani, shuningdek, bu davrda loydan yasalgan idishlar xonadonda keng qo'llanilganligi aytiladi.

Калит сўзлар: кулолчилик санъати, кулолчилик тарихи ва замонавийлик, декоратив кулолчилик.

АННОТАЦИЯ

В данной статье говорится, что практическое искусство сыграло важную роль в развитии гончарного дела в государстве Амира Темура, а также о том, что в этот период в хозяйстве широко использовались глиняные сосуды.

Ключевые слова: керамика, гончарная история и современность, декоративная керамика.

ANNOTATION

This article says that practical art played an important role in the development of pottery in the state of Amir Temur, as well as that clay vessels were widely used in the economy during this period.

Key words: ceramics, pottery history and modernity, decorative ceramics.

Мовароуннахрда кўп шаҳарлар XIII асрда Монгол босқинчилари томонидан вайрон этиб, баъзилари ер билан яқсон қилинган. Бу давр кулолчилиги деярли ўрганилмаган (Хоразм кулолчилигидан ташқари).

Шаҳарлардаги янги ривожланиш даври, XIV аср иккинчи ярмидан ривожланиб XIV аср охири ва XV аср Амир Темур ва темурийлар даври, санъат ва ҳунармандчилик жумладан сирланган кулолчилик энг гуллаган, чўқисига чиқан давридир. Амир Темурни марказлаштирилган давлат куриш сиёсати, ҳалқниг маданиятини уйғотди. Амир Темур давлатининг тинчлиги ҳунармандчиликнинг ривожланишига сабаб бўлди ва тарихий шаҳарларнинг ривожланишига олиб келди. Янги ҳунармандлар шаҳарчалари, янги кўчалар,

савдо марказлари пайдо бўла-бошлади. Бу жойларда уй-рўзғор буюмлари сотиларди: аёлларниг безаклари, зардўзлик буюмлари, бутун дунёга машҳур минерал тошлар, ҳар хил турдаги қоғозлар, ҳарбий анжом ва кийимлар ва бошка нарсалар.

Амир Темур ўз атрофига барча санъатнинг жабҳаларини йиғган. Бу даврда нафақат кулолчилик, гиламчилик, тўқувчилик, ёғоч ва тош ўймакорлик, гуллаб яшнаган. Катта шаҳарлар бадий мисгарлик, шишасозлик, суякдан, мрамор, ёғоч буюмлари билан машҳурликка эришди. Кенг машҳурлик билан ипак, пахта, жун матолари ишлатилди. Кулолчиликда чарх санъати қайтадан тикланди. Улар уй-рўзғор ва меъморий обидаларда ўз аксини кўрсатди. Кулол усталар меъморий обидалар учун мўлжалланган архитектура сирланган плиталар, ўйилган терракоталар, нақшли майолика ва мозаикали сирланган плиталар ўзига ҳос бадий жило берувчи керамика маҳсулотларини ишлаб чиқардилар. Рангли сирланган майолика ва мозаикали плиталар меъморий обидалар гумбазларини безатиб туриши ўзига ҳос кулолчилик санъатида давр янгилиги бўлди. Меъморий обидалар интерьерлари ва фасадида ишлатилган юқори технологик маҳорат билан ишланган кулолчилик бадий нақшлари кўрк беради. Ўрта Осиё ва Эронда бундай меъморий ёдгорликлар хали ҳануз ҳозиргачам сақланиб қолган.

Амир Темур давлатининг иқтисодий ҳаётининг қайта тикланиши ва ривожланишида амалий санъат катта ўрин тутди. Империянинг пойтахти ва катта шаҳарларида Ўрта ва Яқин Шарқ ҳудудларидан юқори малакали усталарни йиға бошлади. Малакали усталар тажриба алмашиши сабабли амалий санъатда, шу жумладан кулолчиликда янги услублар пайдо бўла бошлади.

XIV-XV асрда Ўрта Осиёда туркий тилдаги халқларнинг маданияти янада шакилланади. Шу билан бирга кўчманчи халқ бир ҳудудга ўтроқлаша бошлади.¹ Молбоқарлар жун ва теридан ҳар хил кийим кечаклар ишлаб чиқара бошлади, бадий металл бўйича яхши мутахассислар бўлган шунга кўра отлар учун анжомлар ва қурол яроқлар, заргарлик буюмлари ясаганлар. Шаҳарларда кулол усталари, тилла, бронза ва кумушдан идиш товоқ ясайдиган усталар, бежирим заргарлик буюмлари, тўқувчилар томонидан ишлаб чиқариш яхши ривожланган.

Катта ҳажимдаги шаҳар қурилиши ва меъморий обидалар қурилишига ҳунарманчиликнинг барча жабҳалари жалб этилди: кулол усталар, ёғоч ва тош ўймакорлари, ганч ўймакорлари бадий безаклар устида ишлайди. Ўрта Осиёдаги санъат ва маданият марказлашган катта шаҳарлар Самарқанд,

¹.Гюль. Е. Диалог культуры в искусстве Узбекистана. Античность и средневековье.Т. 2005й стр11.

Шахрисабз, Бухоро, Тошкент, Ахсикент, Шохрухия, Термез, Мерв, Хива, Мешхедлар яхши ривожланган. Бу шаҳарлар фақат Ўрта Осиё марказлардан ташқари дунё мамлакатлари, шулар жумладан: Хитой, Хиндистон, Араб мамлакатлари билан яқин алоқада бўлган.

Темурийлар даврида Самарқанд йирик кулолчиликнинг марказига айланган, шу билан бирга Самарқанд кулолчилигига яқин услубда Тошкент, Бухоро, Шахрисабз, Мерв, Ниса шаҳарлари маҳсулот ишлаб чиқаришган. Археологик изланишлар натижасида Самарқанд, Бухоро, Тошкент, Ахсикент, Урганч ва Шахрисабздан катта ҳажмдаги бадий ишланган кулолчилик идишлари топилди. Кулолчилик буюмларини ишлаб чиқариш учун маҳаллий тупроқдан фойдаланилган Самарқанддан олинган. Руи Гонсалес де Клавихо ҳисоблашча "дунёдаги энг яхши тупроқ шу ерда". Тупроқнинг таркиби ва ишланишдаги бадийлиги икки гуруҳга бўлинган баъзмларда фойдаланиладиган ва кундалик ҳаётда ишлатиладиган идишларга. Бадийлиги юқори даражада ишланган идишларни баъзим-жамшидларда ёки меҳмон кутишларда ишлатилган, оддийларини эса кундалик ҳаётда асосан оила атрофида ишлатиладиган.

Самарқанд ҳудудидан XV асрга мансуб археологик қазилмалардан косалар, кичик ва катта идишлар, тоғора, шамдонлар, XIV- XV асрларда юқори миқдорли кремний массасини тайёрлаш ретцепти мозайкали қошин плиткалар маҳобатли биноларни қуриш ишлаб чиқаришда кенг қўланилган.

Шу даврда оқ-мовий рангли Хитой чинниси бозор савдосида қимматли ҳисобланган, шу сабабли маҳаллий кулоллар ушбу чиннига тақлид қилишган. Хитой чинниси XIX асргача ўз қимматини йўқотмади, бошқа давлатларда ҳам бадий диди шакилланди, Яқин ва Ўрта Шарқ, Фарбий ва Шарқий Европаларда ҳам. Нақшларида оқ қошинга кўк бўёқлар қўллаш нафақат Хитой кулоллари томонидан, Яқин Шарқ ва Марказий Осиёда ҳам XII асрларда люстрали идишларда ривожини топиб бўлган эди¹. Самарқанд кулоллари чиннини тайёрлаш сиридан беҳабар бўлган ҳолда ўрнига юмшоқ каолинли силикатдан фойдаланишган. XIV аср охирига келиб архитектурада йиғиб кесилган мозаикалар ишлатилган. Бунинг натижасида ёрқин бадийликка эришилган.

XII аср Марказий Осиё ва Яқин Шарқда оқ ёки пушти рангли қошин байрам ёки базмлар учун мўлжалланган идишларда фойдаланилган. Лой таркиби юмшоқ бўлгани сабабли, темурийлар даврида катта ҳажмда ишлатила бошланганди. Шу даврга мансуб қошинни таркиби чиннининг кимёвий таркибига тўғри келган. Бу даврнинг катта ютуқларидан эди. XV асрда чиннини

¹ СайкоЭ.В. Среднеазиатская глазурованная керамика XII-XVвв Душанбе.1969.стр.117-120.

устида изланишлар амалга оширилди. Эндиликда чинничилик ҳар хил давлатларда ривожланди Ўрта Осиё ва Эрон - Самарқандда, Бухорода, Шахрисабзда, Марвда, Урганчда, Мешхедда, Хиротда. Олимларнинг фикрича Буюк ипак йўли савдо орқали Мовароуннахрда чинни пайдо бўлган Темурийлар ва Хитой томонидан бўлган элчилар сабабли. Мирзо Улуғбек даврда ҳам махсус устахона - "Чиннихона" ёки яна бошқа номи "Чинни кешк" Самарқанд шаҳрида жойлашган. Худди шу жойнинг ўзида чинни идишлар ишлаб чиқарилган, шахсан Улуғбекнинг ўзи Хитойдан келтирилган қиммат баҳо чинни идишлари сотиб олган ва шу жойда сақлаган. Ушбу идишлардан танавулида фойдаланган. Хитой ustalари томонидан нефритдан таёрланган буюм, ёғоч ўймакорлиги, металлдан Улуғбек учун махсус тайёрланган ва унинг исми битилган. Баъзи маълумотларга кўра "Чиннихона" XV аср ўрталарида Улуғбекнинг вафотидан сўнг вайрон этилган.

Самарқанд уста кулоллари қошиндан юқори сифатли чинничилик маҳсулотларини ишлаб чиқаришди, буюмнинг шаклидан келиб чиқиб Хитой услубидан фойдаланиб турли хил нақш элементлари ишланган -учаётган, булутларда сузаётган қушлар ва б. Нафақат тўғридан тўғри Хитой чиннисига тақлид қилишган балки, катта ҳажмдаги чинни идишларини ишлаб чиқаришган, яна ўзининг шахсий бадиий ечимини ифодалаган.Темурийларда Самарқанд ҳунармандчилигининг марказларидан ҳисобланган, нафақат Хитойга тақлид қилинган чинни буюмлар, ўзига ҳос Хитой чинни анъанасини этқазиб берадиган Ўрта ва Яқин Шарқдан "Миср"гача. Бундай маълумотларни ишлаб чиқариш нафақат Самарқанда ривожланган. Улар бошқа шаҳарларда ҳам ривожланган масалан, Бухоро, Шахрисабз, Ниса, Урганч, Шохрухия, Шаш, Мерв ва Андижонда.

Ўзбекистон музейларида ушбу буюмларнинг наъмуналар - фонга қора нақшлардан чизилган XII- XV I асрларни ўз ичига олади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Гюль. Е. Диалог культур в искусстве Узбекистана. Античность и средневековье.Т. 2005й стр11.
2. СайкоЭ.В. Среднеазиатская глазурованная керамика XII-XVвв Душанбе.1969.стр.117-120.
3. Хакимов. А удожественноу наследуя ислама.// Мозийдан садо.№2.2006;; Хакимов. А Искусство и ремесла эпўхи. Темуридов // Мозийдан садо.№3.2006.